

САДОВИТЕ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКВНОСЛОВЕНСКИ ТЕКСТОВИ КАКО ДЕЛ ОД МАТЕРИЈАЛНАТА КУЛТУРА

Трајкова Катица

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија

A wide range of lexemes, which name different dishes, are found in Macedonian Church Slavonic texts: oil cups, clayey and metal pots, dishes for wine, sinks and wide dishes. The researches have shown that there are numbers of lexemes that show the specific meaning of the dish connected to its usage. These names of dishes have been researched in this addition. Also, names of dishes, that have rare and limited usage in the texts, are mentioned in the addition. During the research, we used materials from the data of The Dictionary of the Macedonian Recension of Church Slavonic, which is being done at the Institution of Macedonian Language „Krstе Misirkov“, Skopje.

As dishes, that have specific usage, the following naming is mentioned: **АЛАБАСТРЪ**, **АЛАБАСТРА**, **МҮРОПОЛОЖНИЦА** dishes for keeping holly chrisem, balsam; nouns **МАСЛЪНИКЪ** and **ЎВЪАНЫЦЪ** name the dish for keeping oil; the noun **КРАТИРЪ**, according to the Greek parallel **krathr**, **krathr**, is for wine mixture, and the noun **СТЪКЛЪНИЦА** has two meanings, a dish for holly chrisem and a glass.

The following lexemes are mentioned as rare words (words used only in one text, once or twice): **БАТРИ**, **ЗЪДЪНИЦА**, **КРЪУАГЪ**, **КОМОГЪ** as clayey dishes, pots, **КАЦА**, **КОРИСТИЦА**, **МАЛАКИ** are names for dishes made of wood, **КОШЕРЪ** is a name for a dish made of wooden sticks, and **ПОУРЪПАЛО** and **КОУКОУМИОНЪ** are names for ladles.

We can conclude that there are a lot of names of dishes, which their function is highly specialized for specific usage only, in Macedonian Church Slavonic texts. It is concluded that the naming of the dish is made by its material, for example: **АЛАБАСТРЪ**, **АЛАБАСТРА**, **СТЪКЛЪНИЦА** or the name comes from its usage, for example: **МАСЛЪНИКЪ**. Foreign no Slavonic influence in naming dishes has shown the mutual cultural connection between the people from the Balkan and has confirmed the common usage of foreign words from the neighbours' languages and the languages in contact. For example, we can find Greek words **КРАТИРЪ**, **КОУКОУМИОНЪ**, **МАЛАКИ** and the nouns **БАТРИ** and **КЪБЪЛЪ** have Latin, in fact German origin

and the naming of *муроположница* is a hybrid from the Greek compound *muroqkhk*. Some of these Church Slavonic names are still in the contemporary Slavonic languages, for example, *кпчаг*, other have dialect character, for example, *чванец*, *кабел* and a big part of them have lost or have kept their origin meaning (алабастер).

Имињата на садовите претставуваат предмет на интерес на различни научни дисциплини: археологија, етнологија, историја на уметност и др., не само од аспект на нивната функција, туку и како одлика на една цивилизација. Преку нивното проучување се согледуваат традицијата, одликите на времето и пределот од којшто потекнуваат.

Во црковнословенските текстови се среќаваат многубројни називи на садови со различна намена. Меѓу нив има купови со масло (*Слугинката твоја ништо нема во домот свој, освен еден сад со масло 4Rg4,2*); глинени или метални тави за печење и готвење (*Ако ти е жртвата дар пржен во тава, нека биде од пченично брашно, ...Lv2,5*); садови за вино (... *не се става ново вино во стари мевови Mt9,17*), мијалници, широки бљуда. Садовите се изработувале од кожа, најчесто јарешка или козја, од дрво или камен, на што укажуваат примерите од Библијата. Подоцна, со појавата на грчарството садовите се изработувале од глина, а со пронаоѓањето на металите тие се изработувале од бакар, односно од железо. Некои садови имале своја определена или специјализирана намена, а некои имале повеќе функции што можеби се должи на малиот и основен број садови, или пак, нивната форма била погодна за задоволување на повеќе потреби. На пример, често пати садовите претставувале средства за мерење количини на течни и суви материи што можеле да се пресипуваат (Илиевски, 1997: стр. 17). Термините за именување на садовите укажуваат и на врската на името на садот со неговата практична примена (Барболова, 1999: стр. 34). Понекогаш се употребуваат исти термини и за бакарни и за дрвени, глинени или сребрени садови, како и за означување на садот според неговата обредно-религиозна функција. Исто така имињата на садовите се одраз и на етнокултурните процеси во средновековието, заемањето од соседните јазици и од јазиците во контакт. Заемките од грчкиот јазик го посочуваат културното влијание уште од најраниот период, а особено културното влијание со примањето на христијанството.

Во македонските црковнословенски текстови е засведочен широк репертоар на лексеми кои именуваат најразлични садови.

Истражувањата покажаа дека покрај општите називи на садови се потврдени и лексеми кои укажуваат на специјализираното значење на садот поврзано со неговата намена.

Општиот назив 'сад', во црковнословенските ракописи се означува со именката *сѣсѣдъ* (грч. *skeuo-*, *aggo-*) Сп. Члдо тимоѳе въ велицѣ же домоу нѣсѣтъ .. тѣкми сѣсѣди сребрни · ни злати · нѣ и дрѣвѣни и сѣдѣльни 2Т 2,20 Кагр; коповъ же ѣсть сѣсѣдъ в немъже вода дрѣжитъ са comPs59,10 Воп; сѣтвори сѣоунгато иже обѣща потомъ въ единъ сѣсѣдъ въложи его и принесе его тепло прѣдъ иконоу свѣтаго 196г13Крп. Именката *сѣсѣдъ* е стара словенска, прасловенска лексема којашто уште во прасловенскиот период се карактеризирала со својата многузначност, односно имала голем семантички опфат. Освен значењето 'суд' – правна институција и дејности коишто се однесуваат на неа, оваа лексема се користела и за означување на предмет со вдлабната форма во кој се става, чува нешто. Словенските јазици ја бележат лексемата *сад*, *сосудъ*, *sud* со конкретново значење (Скок, III: стр. 356; Фасмер, III: стр. 356). Во црковнословенските ракописи именката *сѣсѣдъ* се користи и за означување на: 'орудие, инструмент, предмет, цистерна (акумулација за вода)'.

Во овој прилог ќе се задржиме на имиња на садови кои имаат специјализирана употреба и на имиња на садови кои имаат ретка, односно ограничена употреба во текстовите. Илустративниот материјал е користен од базата на проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* што се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Анализирајќи го ексцерпираниот материјал утврдивме дека одреден број лексеми како: *алабастръ*, *алабастра*, *кратиръ*, *масльникъ*, *мѹроположъница*, *стѣклѣница* и *чѣваньць* претставуваат имиња на садови кои имаат специјализирана намена.

Именката *алабастръ*, *алабастра*, заемка од грч. *alabastron*, означува 'сад од алабастер' кој се користел за чување балзам и миро. Ваквата негова употреба ја документираат следниве примери: пристѣпи к нѣмоу жена имѣши алабастръ мѹра драгаа и възлиа на главѣ ѿмоу Mt26,7 Rad; слѣзи си спѣсе ѿко алабастро шно миро на главѣ възливаж 100v31Zag; пристѣпъ сѣа жена алабастръ мѹра имѣши многоцѣнное 72r3Крп. Толковниот речник на македонскиот јазик (2003: стр. 27) ја

регистрира лексемата алабастер, но не како име на сад туку со првобитното значење 'градежен материјал, ситно зрнест со бела боја'.

И лексемата муроположница (грч. **muroqhkh**), регистрирана во Ваташкиот минеј со 3 потврди, означува 'сад за чување свето миро': мироположница сы яко въ мирѣ блаꝑгооꝏхаѣши бꝑжественіе ароматы 74d27Vtš; бꝑжꝑстенаа мироположница блаꝑговонноѣ миро бꝑноꝏтрꝑ носещи 84b19Vtš; ѡтꝑче ꝑіколае муроположница мощеи твоихꝑ мирꝑ ни ѡбꝑгащаетꝑ 79d16Vtš. Оваа именка ја има единствено во речникот на Срезъ потврдена исто така од минеј. Таа претставува хибридно образување од грчката сложенка **muroqhkh** при што првиот дел е позајмен, а вториот е преведен.

Од подлабоките садови за течност ќе го споменеме именувањето стџклѣница со две значења: едното се однесува на 'сад за свето масло, миро' и одговара на грч. **aj labastron**: приде жена имꝑщи стџклѣница помазаниа благовоꝑны масти Mc14,3 Rad; принесе мира стџклѣницꝑ слꝑзами носѣ помаза ꝑосподꝑни 118a2Orb; и другото значење е 'чаша' што одговара на грч. **potherion**: ꝑꝑнѣ бы ꝑарисеи бꝑнешнее стџкленци и блюди шꝑищаете вꝑжтрꝑ не же ваше пꝑни сꝑтꝑ граблениа и злобы L11,39 Rad; и ино много ꝑестъ еже приаша дрꝑжати и поꝑрꝑжениа стџклѣницамꝑ и чꝑаномꝑ и котломꝑ и шꝑромꝑ Mc7,4 Rad. Во Речникот на македонскиот јазик (III: стр. 318), именката стакленица е забележана како ретка форма со значење 'стаклен сад' или 'шише'.

Именувањето масљникꝑ (грч. **ladiko**) го среќаваме со значењето 'масолник, сад за чување масло': ꝑꝑоѣе не хоꝑетꝑ ѡскоꝏдети ѡ каꝑоꝏ твою и масло ѡ маслꝑника 105v16Kgn. Оваа именка има единична потврда од Кринскиот дамаскин. Освен во речникот на Геров (I: стр. 52) потврдена со две значења 'сад за чување масло' и 'масленик, пита месена со масло', во останатите речници не ја сретнавме. Оваа лексема има словенско, односно прасловенско потекло (изведена од коренот *maz-). Нејзини континуанти со истото значење среќаваме во: српскиот, хрватскиот, бугарскиот јазик (БЕР, III: стр. 679; Ожегов, 2004: стр. 332; Скок, II: стр. 382) и во современиот македонски јазик (ТРМЈ, 2006: стр. 99). Во дијалектите се јавува со разновидностите: *масолник*, *масларник*, *масленик*, *масларниче* (Давкова-Ѓоргиева, 2006: стр. 145).

Овде е интересно да се спомене и дериватот *Масленица*, име на стар словенски празник кој се празнувал на пролет, за да се

кзъьъз 'ведро' (ствнем. *kubil): ты же количѣми длъжень еси ѡн же рече стомъ кобломз пшеницѣ L16,7 Kgr. Оваа лексема, како што се заклучува од единствениот контекст во Карпинското евангелие, се јавува со значење на мерка (кубна), додека конкретна потврда како сад не е евидентирана. Истражувањата покажуваат дека овој назив на садот, *кабел*, претставува еден од најстарите садови за мерки, волумен и тежина, како и мерка за површина на земја (Влајинац, 1968: стр. 329). Македонските дијалекти ја чуваат оваа лексема со значење *дрвен долгнавест сад во кој се молзе млекото* (Давкова-Ѓоргиева, 2006: стр. 188).

Садовите изработени од дрво укажуваат на значително постарата традиција на користење на садовите. Првобитно се употребувале едноставни издлабени предмети, додека со текот на времето тие се усовршувале и прераснале од едноставни садови (паници, вагани) до поголеми предмети: кобли, каци, корита, ноќви. Како ретка лексема од овој вид садови ја бележиме именката каца 'ноќви' (грч. *kado-*): брашна проуче не хоштеъ оскоудети ѿ кацоу твою и масло ѿ маслзника 105v16Krn. Таа е потврдена единствено од цитираниот контекст, а користените речници не ја регистрираат.

Со лексемата користица 'ковчеже, сандаче' е одбележано ковчето во кое, според Библијата, мајката го ставила Мојсеј, новороденчето: вложивши въ ковчѣжьць рекше користицоу и въбрьже и в рѣкоу спиде же дъци фараѡнова на рѣкоу ... и видѣвши користицоу на рѣцѣ и дѣтиць в нѣи ... 6v21Stan. Оваа лексема ја бележиме само од Станиславиот пролог во посочените примери. Не ја бележат ниту речниците на Микл и Срезњ. Русек (1981–82: стр. 624) утврдува дека овој назив е карактеристичен само за пролозите, наведувајќи ги истите примери од пролог од 1339 година и Пролог бр. 72. Оваа именка се среќава во поменот на пророкот Мојсеј Законодавецот (4 септември). Русек забележува дека во најстарите паримејни читања на Хлудовиот триод се јавува лексемата крабии или кравица, додека во поновите преписи се среќава ковчѣгъ, односно ковчѣжьць. Според тоа, Русек заклучува дека користица претставува синоним на ковчѣжьць, што наоѓа потврда во цитираниот контекст ковчѣжьць рекше користицоу.

Во садови плетени од прачки спаѓаат кошевите. Библијата укажува на многубројни примери кои упатуваат на различни форми и големини на кошевите. Во ракописите како ретка лексема ја сретнавме

именката кошѣрѣ 'кошница' (грч. **spuri**) со единична употреба: поемзше же оуѣеници пошиж поустиж и изъ града · свѣсисвзше въ кошѣри А9,25 Slep.

Именувањето малаки 'кошничѣ' претставува заемка од грч. **malakia**. Единствениот пример го бележиме од Лесновскиот паренезис: малыж кошница плетѣши глголемыж малаки 204v14Les каде што од синтагмата малаѣ кошница можеме да утврдиме дека всушност се работи за мала кошница.

Црпалките како предмети што се користеле во секојдневната употреба ги забележавме со две ретки лексеми: поурзпало (грч. **αἴλημα**): господи ни поурзпала имаши стоуденеѣз естз глѣбокз Ј4,11 Dbj; и коукоумионз што претставува заемка од грч. **koukoumion**: и въ час иже въждаше юноша по лѣстиѣз съ топлою водою въ рѣкы дрзжѣши половникъ къкъмишнъ яви се свѣты великыи гешргіе горѣ въ скалѣ 194r14Krn. Последнава именка не ја бележат користените речници.

Врз основа на изложениов материјал можеме да заклучиме дека во македонските црковнословенски текстови од XII до XVI век постојат повеќе имиња на садови кои својата функција тесно ја специјализирале за одредена намена. Можеме да потврдиме дека именувањето на садот е извршено според материјалот од кој е направен, на пр. алабастрѣ, алабастра, или пак неговата намена го условила името на садот на пр. масльникъ. Туѓото несловенско влијание во именувањето на садовите ја покажува заемната културна врска меѓу народите на Балканот и го потврдува заемањето од соседните јазици или од јазиците во контакт. На пр. од грчкиот јазик ги среќаваме заемките кратиръ, коукоумионз, малаки, именките батри и къвълз имаат латинско, односно германско потекло, додека именувањето муроположьница претставува хибридно образување од грчката сложенка **muroqkh**. Посочените примери сведочат дека некои од овие црковнословенски називи се задржале во современите словенски јазици, на пр. *крчаг*, други имаат дијалектен карактер, на пр. *чванец*, *кабел*, а поголемиот дел од нив сосем се изгубиле или пак се задржале во своето првобитно значење (сп. алабастер).

Литература

- Аргировски 1998: Аргировски. М. Грцизмите во македонскиот јазик. Скопје.
БЕР: Български етимологичен речник. I, II, III, IV. 1971, 1979, 1986, 1995. Софија.
БР 1994: Библијски речник. Софија.
Влајинац: Влајинац М. Речник наших старих мера у току векова. т. 1-4. 1961, 1964, 1968, 1974. Београд.
Дјаченко 1993: Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь. Москва.
Давкова-Ѓоргиева С. Дијалектните именувања на посатките во македонскиот јазик од јужнословенски и балканистички аспект. докторска дисертација (ракопис). Скопје.
ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského. (red. E. Havlová, A. Erhart). Praha 1989 →
Канон: Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). Москва 1994.
Микл: Miklosich F. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Wiena 1963.
Нидерле 1921: Niderle Lj. Život starých slovanů. d. III. s.l. Praha.
Ожегов 2004: Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва.
Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција. т. I. а-в. Скопје 2006.
РМЈ: Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања. I, II, III. 1961, 1965, 1966. Скопје.
РСКЈЧ Речник српскохрватског книжевног језика. Матица српска*Матица хрватска. I, II, III, IV, V, VI. 1967, 1967, 1969 1971, 1973, 1976. Нови Сад.
Свето писмо на стариот и нов завет (Библија). Скопје 1990.
Сенц: Senc S. Grčko-hrvatski rječnik. Zagreb 1988.
СЈС: Slovník jazyka staroslověnského. 1966, 1973, 1982, itn. Praha.
Скок: Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I-IV. 1971-1974. Zagreb.
Срезњ: Срезневский И.И. Марериалы для словаря древне-русского языка по письменнымъпамяткамъ. I-III, 1893-1903. Санктпетербургъ.
ТМЈР: Толковен речник на македонскиот јазик. т. I, II, III. 2003, 2005, 2006. Скопје.
Фасмер: Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. I-IV. 1964-1973. Москва.
- Кратенки на ракописи
Dbm – Добромирово евангелие (поч. на XII в.), Dbj – Добрејшово евангелие (прва пол. на XIII в.), Rad – Радомирово евангелие (втора пол. на XIII в.), Kp – Карпинско евангелие (крај на XIII в.), Slep – Слеченски апостол (XII в.), Kapr – Карпински апостол (XIV в.), Bon – Болоњски псалтир (XIII в.), Grig – Григоровичев паримејник (крај XII - поч. XIII), Lobk – Лобковски паримејник (1294-1320), Zag – Загрески триод (XIII в.), Orb – Орбелски триод (XIII в.), Viš – Ваташки минеј (1453г.), Stan – Станиславов пролог (1330г.), Lesn – Лесновски паренезис (1353г.), Kpn – Крнински дамасков (XVI в.)